

А.Оралбек

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Алматы, Қазақстан
E-mail: ora-10@mail.ru
ORCID: [0000-0002-0600-7006](https://orcid.org/0000-0002-0600-7006)

Халық ақыны Ә. Сариевтің айтыстағы өзіндік қыры

Түйіндеме. Айтыс – сөз барымтасы. Бұның бір жағы – өнер жарысы, екінші жағы, ойын-жиында, айт пен тойда Ұлы мейрам күндеріндей, халықтық мерекеде орындалатын сауық іспетті. Сондай халде өтетін болғандықтан, әрбір айтыстың театрлық, әсіресе, ойын-сауықтық өзгешелігі үнемі қатар ілесіп отырады (Әуезов, 1985: 285).

Қай кезеңде де ақындардың қоғамдағы атқарар қызметінің ерекше болғаны белгілі. Алайда осы ақындарға тән суырып-салмалылық қасиет ортақ болғанымен, ақындық өнер де түрлі мектептерге бөлінеді. Сондай-ақ ақындардың амал-тәсілдері әр түрлі. Осыған орай фольклортанушы С.Қасқабасовтың «Жар – тек типологиялық қана ұғым емес, ол әрі тарихи ұғым» деген пікірін орынды деп санаймыз (Қасқабасов, 1984: 15). Мысалы, Арқа ақындық мектебі, Сыр бойының ақындық мектебі, Батыс ақындық мектебі. Осылардың қатарында ақындық, жыршылық және айтыс өнерінде өзіндік өрнегін қалыптастырған Жетісу ақындық мектебінің де орны ерекше. Жетісу ақындық мектебінің пайда болып, қалыптасуы кезеңдерінде көптеген жауһар жырлы ақындар кезең-кезімен келіп отырған. Осы тұрғыда Қабан жыраудан жалғасып келе жатқан Жетісудың ақындық дәстүрінің кемелдене түсуіне Түбек, Бақтыбай, Сүйінбай, Жамбыл, Құлანаян Құлмамбет, Мәулімбай, Кенен, Қалқа, Үмбетәлі, Есдәулет т.б. ақындардың қосқан сүбелі үлестерін айтпасақ болмас. Бұл қатарда осындай текті органы көріп, азулы ақындардың асыл сөздерін құлағына құйып өскен ақын Әбдіғали Сариев ата мұра – ақындық дәстүрді жалғастыра келіп, осы Жетісу ақындық мектебінің сабақтастық дәстүрін өз әлінше жалғастырған. М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қолжазба қорында және Орталық ғылыми кітапхананың қолжазба қорында «Әбдіғали мен Кененнің айтысы», «Әбдіғали мен Сәндібала қыздың айтысы», «Әбдіғали мен Қасымханның айтысы» сияқты қолжазба материалдар сақталған. Мақалада Әбдіғалидің Кенен, Сәндібала, Қасымхан қатарлы Жетісудың азулы ақындармен болған айтысында Жетісу жерінде өткен атақты батырлар, билер сөз болады, сонымен бірге халықтың жай-күйі, заман өзгерісі, елдің көркеюі, еңбекші бұқараның адал еңбегінің жемісі жайлы баяндала келіп, Әбдіғали Сариевтің айтыс өнеріндегі өзіндік қыры айтылады.

Кілт сөздер: мұра, жанр, айтыс, ақын, жыршы, дәстүр, қолжазба

Кіріспе. Т.Әлбеков: «Айтыс өлеңдерінің әдебиет тарихынан алатын орны мен мәні ерекше. Өйткені, бұл жанр аса бай халық әдебиетінің ертеден-ақ өнімді де арналы жеке бір саласын құрап келді. Тіпті, ол бүгінгі қоғамның тыныс-тіршілігін бейнелеуге де елеулі үлес қосып отыр. Сондықтан бұл жанрдың суырыпсалма дәстүріне қарым-қатынасы мен өзіндік табиғи белгі-сипаттарын, оның сан ғасырлар бойы даму ерекшеліктері мен бүгінгі айтысқа жалғасу жолдарын, айтыстағы шындықтың орны мен көркемдік мәселесін арнайы зерттеу қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының басты міндеттерінің бірі болып саналады» дейді (Әлбеков, 2008: 180). Өткен ғасырдағы халық ақындары шығармашылығының халқымыздың рухани өмірінде алатын орны туралы айтылып та, жазылып та келді. Алайда кеңестік тәртіптің

кесірінен әдебиетіміз тек біржақты көрініс алып, көбінде саяси көзқарастардың ығында кетті. Еліміздің әр түкпіріндегі кейбір халық ақындары мен олардың шығармашылығы танымал тұлғалардың тасасында қалып қойғандықтан, олар туралы іргелі зерттеулер жүргізіліп, еңбектері ғылыми айналымға түсті деп айта алмаймыз. Дәл осындай халық ақындарының бірі және бірегейі – Әбдіғали Сариев.

Ақын өзінің өмірге келген уақыты мен туған жері жайлы өз қолымен жазылған өмірбаяндық естелігінде: «1900 жылы Алматы облысы, Жамбыл ауданына қарасты Бұрған калхозында тудым. Туған жерім Қызылауыз деп аталады. Қызылауыз өзеннің аты болады. Белгілі алатаудан ағып жатқан өзеннің бойы. Жайлауы Майтөбе деген жер» деп келтіреді. Ә.Сариев өзінен бұрынғы ақындардың өлеңдерін, жыр-дастандарын тыңдап, жаттап, оны бойына сіңіре білген ақын. Жетісуда өткен азулы ақындардың отты өлеңдері ақынның болашағына әсер еткені анық. Солардың арасында Сүйінбай мен Жамбылдан дарыған ақындық қасиетті ерекше айта кету керек. Бұл ретте ақын өз естелігінде: «Атақты Сүйінбай ақын, Жамбыл ақынмен аталаспын. Үшеуіміздің де руымыз шапырашты болады. Ішінде Екей деген атаға жатамыз. Екейдің баласы Жармамбет деген атамыз төрт әйел алған екен. бірінші әйелінен Жамбылдың аталары туады, екінші әйелінен Сүйінбайдың аталары туады, үшінші әйелінен Баянай деген тұқымы тарайды. Төртінші әйелі бірінші бәйбішенің сіңлісі екен. Бірінші бәйбішесі өлген соң, бой жетіп отырған сіңлісін алыпты. Себебі, қайынжұртын жақсы көргендіктен қол үзбейін деп сүйек жаңғыртқан болса керек. Біздің атамыз сол төртінші әйелінен тарайды екен. Сондықтан әке жағынан да, ана жағынан да мен Жамбылға жақын боламын. Ал Сүйінбаймен ат жағынан жақынмын да, анамыз бөлек» деп жазады. Осы жазылған естелік жазбадан-ақ Ә.Сариевтің жайдан-жай ақын бола қалмағанын көруге болады. Әдебиеттанашу ғалым Т.Тебегенов: «Ақындық өнер шығармашылығы – авторлық атын сақтай отырып, ғасырлар белестеріндегі қазақ әдебиеті дамуының көркемдік жолын айқындаған негізгі арна» екенін айтады (Тебегенов, 2001: 28). Демек, арғы аталарынан жалғасып келе жатқаны белгілі. Ә. Сариев ақындық жолға жастай келуіне жыр алыбы Жамбылдың батасы, Сүйінбайдың өткір өлеңдері, сонымен бірге сол кезеңдегі ел ішінде жүрген басқа да атақты ақындардың ықпалы күшті болды.

Әдістер. Жазушы Сәбит Мұқанов «Айтыс және ақын» атты мақаласында нағыз ақындар жайлы: «...қазақ тұрмысының жағдайында жазба әдебиет тумаған кезде ақынға «ақын» деген атақ әперетін ең басты поэзия «айтыс» болған. Ақын болу үшін ақынға өзінің ақындық күшін көп алдында таныту керек, «жеке шауып жүйрік болмайды!»; ақындығын таныту үшін ақын болғысы келген адам бұрын ақын боп танылған біреумен ақындығын жарыстырып, көптің сынына түседі. Егер осы жарыста көптің сынына толса, оған көпшілік ақындық тағады да, сынға толмаса, ақын деп танымайды» (Мұқанов, 1942: 4), – деген бағасын береді. Бұл жерде суырыпсалма ақындарының табиғаты туралы айтқан осы бір сипаттамаларын Әбдіғали Сариевтің те бойынан табу қиын емес.

Зерттеу нәтижесі. Ақын алғаш ақындық жолға қадам басқанда айналасындағы ерекше көзіне түскен, әсері айрықша болған белгілі бір ақынға еліктейтіні ақиқат. Ә. Сариев те дәл солай шапыраштының екей елінен шыққан Арғынбай ақынға еліктеп өскен. «Менің жаңа өлең айта бастаған кезімде Арғынбай деген ақын болады. Екей ішінде Кешубай деген атаның тұқымы. Маған көп әсер еткен ақынның бірі сол еді. Арғынбай ақынның тұсында ондай адамды осы жасқа дейін көргенім жоқ. Төмен қараса, қасы көзін көрсетпей жауып тұратын. Жоғары қарағанда екі көзі тостағандай болып, кең маңдайын кішігірім өзеннің алабындай көрсетуші еді. Шешіліп өлең айтқан кезінде басындағы тақиясын қасын қаққан сайын кейде маңдайына, кейде желкесіне қондырып, секірітіп отыратын еді. Жоғарыдағы ірі ақындардың қайсысы болса да маған үлкен әсер етті. Мен соларды еліктедім» деп келтіреді ақын. Демек, Ә. Сариевтің ақындық ортасы ерекше болған деген тұжырымға әбден негіз бар.

Айтыс өнерін жан-жақты қарастырған ғалым М. Жармұхамедов: «Айтыс ақындары – өз дәуірінің перзенті. Сондықтан өз заманының тұсында жасаған ақындар әрдайым өзінің шыққан руы мен ел-жұртының талап-мүддесінен табылып отыруы да заңды. Бұл айтыс ақындарының бәріне тән қасиет, онсыз айтыс біздегідей кең көлемдегі шырқау шыңына

көтеріле алмаған болар еді» (Жармұхамедов, 1976: 18), – десе, ғалым М.Дүйсенов: «Қазіргі айтыс дәстүрінде әр ақын өз ауданы мен облысындағы жетістік, табыстарын айтып, қарсыластары облысындағы кейбір өзі байқаған кем-кетіктерді сыпайы түрде іліп кетіп жатады. Сайып келгенде айтыс тақырыбының терезесі кең, ол заман, қоғам, адам туралы, бүгінгі күннің шындығы болып отыр. Жеке бастың ғана емес, қоғамдық мәні бар жайлар ақындар назарынан әсте шыққан емес» (Дүйсенов, 1982; 51), – дейді. Бұл негізде өзара сөз сайыстырған екі ақынға қиқу салып, өнерін бағалайтын әрине, ол халық. Сол Себепті айтысқа түскен ақындар өзінің шашбауын көтеріп, қолпаштап отырған халқының, елінің намысын қорғауға бар күш-жігерін салады. Сондықтан да айтыс өнерінің өрістеуіне жалпы халық болып ат салысады. Ақынды жалпақ жұртқа танытып, атын шығаратын да ең алдымен осы айтыс өнері.

Қазақтың айтыс өнері шешендік, өзара сөз сайыстырудан, кезектесіп тартысқа түсетін суырып слама өлең негізінде қалыптасқан. Осы аталғандардың қай-қайсысы да тапқырлық пен алғырлықты, өжеттік, өр намысты талап етеді. «Өнер алды – қызыл тіл» деп сөз қадірін жоғары бағалаған қазақ халқы айтыс өнері мәртебелі, салмақты дүние болып есептеліп, оған айрықша құрметпен қараған. Айтысты қай заманда да құны түспес асыл мұра ретінде қарап, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып келген. Айтыс өнері ақынның шабытын шындап, қанатын қататтып отырады. Жетісу ақындық мектебін зерттеуші, ғалым А. Бұлдыбай айтыс өнері туралы: «Айтыс өнері – өз алдына бір мектеп. Оған табиғи дарынмен бірге, сол дарынды ұштап, қайрап отыратын жағдай да керек. Айтыс ақыны үнемі бәйге алатындай ащы тері алынып, жарап жүруі керек. Ондай жағдай жасалмаса, ақындардың айтысқа бейімділері іріктеліп шықпаса, суырып салма саңлақтары да, жазып шығаратын жортақылары да іріктелмей айтысқа түсе берген соң айтыстың қадірін қашырып алады», – деп тұжырымдаған (Әбдіғали Сариев таңдамалы шығармалары, 2020: 32). Ғалымның бұл ой қорытындысы айтыс майданы ақынның табан астында тауып айтар алғырлығы мен ақындық қарым-қабілетінің сыналатын жер екенін аңғаруға болады. М.Әуезов «Айтыс – өлең жарысы, өнер жарысы. Бұл жай айтысушы ақындарды, үлкен жиын топта сайысқа шығарған батырлардай, күреске түсірген балуандардай, бәйгіге қосқан аттардай, бәсеке жарыс қызуына араластырады. Айтыс – уәж, дәлелге құрылған екі қарсыластың ақындық сөз сайысы, өнер бәсекесі» (Әуезов, 1959: 451). Бұл ақындардың сөз тартысы, қағысуы, сынасуы, өнер салыстыруы деген тұжырымға саяды. Жалпы бұл өнер қара сөз түрінде де, өлең түрінде де дамып, халықтың қоғамдық өміріне, тұрмыс-тіршілігіне байланысты қалыптасқан. Жетісу ақындық мектебінің сүрлеуін салған Сүйінбай бастаған ірі ақындардың айтыс өнерінде қалыптастырған дәстүрі өз алдына бір төбе.

Талқылау. Жетісудағы жыр алыптарын көріп, батасын алып өскен Әбдіғали шығармашылығының сан қырлы сыры мен сипатын айтқанда оның асқан айтыс ақыны екенін атап кетуіміз керек. Ә. Сариев – ең алдымен айтыс ақыны. Оның есімін ел есіне сақтаған да осы өнері. Әбдіғали – Жамбыл дәстүріндегі талантты, тапқыр ақын. Ол ең алғашқы қолына домбыра алып, ақындық өмірге алғаш қадам басқанда, өлең-жырды іркілмей айтатын импровизаторлық өнерден, айтыстан бастаған. Айтысудың нағыз ұтымдылығы – дөп келген өткір сөздермен қарсыласын қапы қалдыру. Дөп басып айтылған сөз – өлең ұйқасымен қюласқанда ғана әсер ететін күш. Әбдіғали ең алғаш айтыса бастағанда-ақ осындай ұтқырлығы меңгергені даусыз. Ақын өзінің алғашқы айтыс шымылдығын ашқан сәттерінен: «Бұл шамамен 1915 жылдары. Ысты деген елде бір байдың қызының тойында бір қызбен бір күн айтысып, әзер дегенде жеңіп, бір тоғыз бәйге алдым. Қыз да сор таңдай шешен-ақ екен. Менен бұрын сол тойда аты шығып жүрген бес ақынды жеңген екен» деген естелік қалдырған. Демек, Ә. Сариев ең алғаш сөз сайысына он бес жасында түскені анық. Одан кейін бәйбіше руынан шыққан Ізбасар деген елдің сол кездерде аты шығып жүрген Жұмақыз деген ақын қызбен үш күн айтысып, бірі-бірі жеңе алмай, дауылды айтысқа риза болған Маңабай бай екі ақынға да бір тоғыздан сый тартқан екен. Осындай былай ақын ел арасындағы ірі-ұсақты жиын-тойларда айтысып, ел назарына іліне бастаған.

Осыдан кейін ақын ел арасындағы белді ақындармен де сөз сайыстырған. Әбдіғали Сариев өзінің ақындық талантын көбінде өлең додасында көрсете білді. Әбдіғалидың

айтыстағы бір ерекшелігі – өзінің ақындық өнерін тиісті идеялық бағытта пайдалана білгендігі. Ақын айтыста қалың көпшіліктің көңіліне қонымды ел ішіндегі әлеуметтік, әділетсіздік сияқты түйткілді мәселелерді қозғап отырған. Халық атынан сөйлеп, халыққа арқа сүйеп отыратын ақынның өзге айтыстарының ішінде Кененмен, Есдәулет ақынмен айтысы ерекше көзге түседі. 1943 жылы Алматыда өткен республикалық айтыста Кенен Жамбыл облысы, Әбдіғали Алматы облысы атынан сөз сайысына түседі. Кенен Әбдіғалидан қазақтың атақты батырлары мен әйгілі ақын, күйшілерінің қайдан шыққанын, Хантәңірі, Байқара, Жамбыл тауларының қай жақта екенін, сонымен бірге Жетісу өңірін түгел талдап атап беруді сұрайды. Қарсыласының сұрағына еш бөгелмеген Әбдіғали:

Ақының өлең бастайды,
Жауап сөзден қашпайды,
Ақ домбыра қолға алып,
Біраз ғана сөйлейін,
Өткендерден қозғалып.
Ер Қарасай ұраным,
Атағы шыққан жауды алып.
Батырлығын сұрасаң,
Асыра қуған таулардан,
Қалың қара қалмақты,
Енді бері келейін,
Ақ бөкендей желейін.
Жақсыбай мен Қазанқап,
Екеуіңе айтып берейін.
Жетісудың ел, жерін,
Атақтысын терейін.
Қасқараудан Өтеген,
Үйде тұрмас кетеген,
Қырық жыл өріс қараған,
Безіп қатын-баладан.
Жамбыл да айтты бағалап,

Ертеде-ақ елге тараған... – деп төгілте жауап қайтарған. Ақынның осы бір өлең жолдары Сүйінбай мен Қатағанның айтысын еріксіз еске салардай. Қазақтың тоқсан руын тізіп, сүт бетіндегі кілегейі мен бірдің ішіндегі бірегейін қалдырмай өлеңіне қосып, ел ішіндегі татулық пен жау алдындағы батырлықты, тектілікті айтып, қарсыласы Қатағанды қапы қалдырған Сүйінбай ақынның сөз саптауын өзіне үлгі ете білген ақын Ә. Сариев кезекті айтысында сол мектептің жалғасы екенін таныта білді. Сонымен бірге өлең құрылысынан ақынның 7-8 буынды, егіз, шалыс ұйқастарды пайдаланған жырлаулық дәстүрмен сабақтастығын айқын аңғаруға болады. Сондай-ақ Әбдіғалидың Кенен ақынмен айтысынан халықтық әдебиетімізде ұмытыла бастаған көне дәстүрді қайта жаңғырту көрінісі де аңғарылады. Әбдіғали мен Кененнің арасындағы айтыстарды ғалым А. Бұлдыбай: «Әбдіғали мен Кененнің әрбір айтысы өз кезінің әлеуметтік өткір мәселелерін көтеруімен, халықтық, гуманистік сипатымен, образды өлең өрнегімен, идеялық-мазмұндық жақтан айтыстың жаңа өрісін ашуымен бағалы да мәнді», – деп сипаттайды (Әбдіғали Сариев таңдамалы шығармалары, 2020: 35).

Өлең көлемі мен сыртқы құрылымның ерекшеліктеріне қарағанда Әбдіғали айтыстары бір-екі ауыз өлеңмен табан асты жауаптасу түріндегі түре айтыс күйінде де, ұзыннан-ұзақ созылатын сүре айтыс түрінде де туған. Ақынның айтыстарының ішінде Сәндібала қызбен айтысы айрықша аталады. Өйткені бұл анық дәстүрлі айтыстардың үлгісінде туған шығарма. Ақынның Сәндібала қызбен айтысында дәстүрлі айтыс ерекшеліктері көп қолданылған, сонымен қатар ақынның теңеу сөзді өте ұтымды, орынды пайдалана білген айтыстарының бірі. Өз-өзін мақтап, жер-көкке сиғызбаған Сәндібала ақын:

Мен едім азған жүйрік жан жетпеген,
Көмекейден құйқылжып ән кетпеген.
Ақын деп Әбдіғали естіген соң,
Нұрышты жіберіп ек тайкөкпенен.
Көп айттым жас күнімнен тойда өлеңді,
Болса да қанша жүйрік пенде өтпеген.
Аққуға көктен тиген мен бір қиғақ,
Сөз бе екен сендей жігіт елбектеген, – дегенде, Әбдіғали асқан

алғырлықпен:

Шаужайлап мен сөйлесем ешкім қақпас,
Шабан ат қамшыласаң өрге шаппас.
Сен өзің жауап берші, Сәндібала,
Ата-анасыз бала да жөнін таппас.
Гауһардай сөзім алтын, тілім шекер,
Ақын қыз, қай сөзім бар елге жақпас.
Бүркіттің шеңгеліндей болат тұяқ,
Жас түлек мен бір лашын тастан қайтпас.
Тау тағысы – сен түлкі, мен бір қыран,
Мен бүрсем, амалың жоқ жауап қатпас, – деп жауап қайырады.

Ақының осы бір өлең жолдарындағы қолданған ұтымды теңеу сөзерінің ерекшелігі жайлы ғалым А. Бұлдыбай: «Сонымен бірге Әбдіғалидың өлеңінен теңеу сөздерді көп кездестіреміз. Ақынның қолданған теңеулері салыстыру арқылы сипатталған нәрселердің бейнелі, брынша көркем болуын, эмоциональды-экспрессивтік сапасын күшейте, сипатталатын нәрсені поэзиялық түрдегі жаңа қырынан танытады. Ақынның барлық жанрлардағы шығармаларында да теңеу сөздерді топтап, молынан қолдануы анық байқалады. Бұл әрине суырып салмалық өнердің беделін арттыратын ең басты көркемдік тәсіл. Ақын теңеулердің түйдекті шоғырын адам бейнелерін кескіндеуге арналған өлеңдерінде кейде адамның мінез-құлқы дараланып көрсетіледі», – дейді (Әбдіғали Сариев таңдамалы шығармалары, 2020: 12). Ақын осы теңеу сөздері арқылы өлеңінің салмағын барынша арттырып, тыңдарманның құлақ құрышын қандыра түскендей. Әбдіғалидың қарсылас ақындарының шумақтары ежелгі қайым айтысындай әуелгі тармақтары негізгі мазмұнға қатыссыз айтылса, Әбдіғалидың шумақтары төрт тармағы да бір ойға түйінделе құрылған жинақы, шымыр болып келеді.

Әбдіғали өз заманының жаңалықтарын, сол кездегі халық тұрмысын өлеңіне арқау ете білді. Ел өміріндегі саяси-экономикалық өзгерістер Әбдіғалидың сана-сезіміне әсер етіп, еңбекші бұқараны қолдап келді. Қарапайым халықтың жырын жырлайтын демократиялық, прогрестік бағыттағы ақын. Сол кездегі жақсы бетбұрысы, елеулі өзгерістерді, еңбекші жұрттың табан ет, маңдай терін өзінше жырлаған ақын. Әбдіғалидың табиғатындағы бұл қайсар ла асыл мінездің түп негізінде ол туған, өскен ортаның қайшылықты шындықтарымен қоса даму үрдісін назарынан тыс қалдырмағаны байқалады. 1957 жылғы «Коммунизм таңы» газетінің кезекті бір санындағы «Жамбыл ауданы ақындарының айтысы» деген айдаршасында жарияланған Әбдіғали мен Қасымхан айтысы сол заманның айқын көрінісі деуге болады. Айтысты бастаған Әбдіғали:

Аман-есен жүрмісің,
Еңбекші менің елдерім.
Алдарыңа шығып тұр,
Бүгін ақын ерлерің.
Көп алдында көрсетіп,
Халықтың зор еңбегін.
Еңбекті еңбек деменіз,
Байлық пен жеміс таппаса.
Малшыны малшы деменіз,
Семіз қып малын бақпаса.
Өнеге-үлгі көрсетіп,
Колхозына жақпаса.
Мақсаты бір ақындар,
Сөйлемей бүгін қалар ма?
Топ алдына келгенде,
Шешен сөзден қашар ма?
Жүйрік жүйрік болмайды,
Қалса шаппай қалжырап.
Колхозыңның жай-күйін,
Сөйле, бүгін азырақ, –

деп халық жағында тұрып, қарапайым еңбекшілердің адал еңбегі мен жеткен жетістіктерін сөз етеді. Осы бір үзінді өлеңнен Әбдіғалидың ұлттық әдебиетіміздің мол қазынасын ақтара білген, игерген, оның сан қырлы ерекшеліктерін жете түсінген, әр сөз тіркесінің мәні мен мағынасындағы құбылыстарды, құбылтулар мен құлпыртуларды жетік меңгерген, дәстүрлі ақындық поэзия мен халық әдебиетінің озық үлгілерін өз шығармашылығына көркемдік құрал ретінде пайдалана білген ақын екенін көру қиын емес.

Әбдіғали өз заманының бейнесін жырлай білген ақын жаңашыл ақын болды. Заман көркін, қоғамның бетбұрысын деркезінде тани білген зерек те зерделі ақын. Оның айтыстарынан тап бермеде дөп тапқыш, қиыннан қиыстыра білетін, маңызды қоғамдық мәселелерді көтеретін, халық жағындағы табандылығын таныта білген сөз шебері екені көрінеді. Ол өзінің кез келген жыр додаларында сөз тапқыштық, елдің көкейіндегі арман, мұратын дәл тауып айтуымен ерекшеленеді. Өкінішке қарай, Жетісудан келген ақындардың көпшілігі тәуелсіздік кезеңіне дейін өмір сүрген жоқ. Олардың кеңес заманында жарияланған өлеңдерінде бұрмаланған тарихи деректер де болуы мүмкін. Қазіргі тәуелсіз тарихта әдеби жәдігерлерді тарихи жад контекстінде зерттеу поэзияны жаңа зерттеуге және шындықты өтірікке бөлуге ықпал ететіні сөзсіз. Болашақта зерттеу тарихи жадының көмегімен Қазақстан тарихы мен әдебиетін қайта жазуға баға жетпес үлес қосады (Кабдешова, 220: 683).

Қорытынды. Өз заманында талайлаған азулы ақындармен айтысып, ел тілегі жолында тайсалмаған Әбдіғали Сариев – сөз құдіретін жанына серік ете білген ақын. Әбдіғалидың кез келген айтысында өмір шындығы тартыс арқауы болып, ел-жұрт, ағайын-туған, бауырлар татулығы, ел-жер мәселесі сөз болып жатса, енді бірде өмір, тұрмыс, тәлім-тәрбие, адамгершілік қоса-қабат басты нысанасына айналды. Біз мұнда Атақты Қабан жырау мен Сүйінбай негізін қалаған, Жамбыл жалғаған Жетісу жерінің айтыс, суырып салма ақындық, жыршылық дәстүрінің мұрагері Әбдіғали Сариев айтыстарының бір бөлшегін ғана айтып өттік. Болашақта ақын жайлы бұдан да ауқымды, тұшымды ойлар айтылары бек мүмкін.

Мақала «Қазақстанның қолжазба мұрасын ұлттың «Рухани жаңғыру» парадигмасы ретінде тану: жинау, сақтау, цифрландыру, жүйелеу, электронды каталогтау, жариялау және зерттеу» (AP08855741) атты жобасы аясында жазылды.

А.Оралбек

Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова,
Алматы, Казахстан
E-mail: ora-10@mail.ru

Особенности исполнения айтысов народного поэта импровизатора А.Сариева

Аннотация. Как известно, поэты во все времена отличались особой ролью деятельности в обществе. Несмотря на то, что своеобразие в импровизации свойственно поэтам имеют много общего, поэтическое искусство, по творчеству, делится на разные школы. Например, Аркинская поэтическая школа, Сырдарьинская поэтическая школа, Западная поэтическая школа. Среди них особое место занимает поэтическая школа Семиречья, сформировавшая свой стиль в поэтическом, певческом искусстве и искусстве айтыса. В возрождении и развитии поэтической традиции Семиречья, продолжающийся уже с времен Кабан Жырау, нельзя не отметить значительный вклад поэтов Бактыбай, Суюнбай, Жамбыл, Куланаян Кулмамбет, Маулимбай, Кенен, Калка, Умбетали, Есдаulet и др. Поэт Абдигали Сариев, выросший в такой благородной обстановке, прислушиваясь к словам великих поэтов, по-своему приняв традицию преемственности и наследия поэтической школы Семиречья, приложил все усилия продолжению этих традиций.

В рукописном фонде Института литературы и искусства им. М. Ауэзова и Центральной научной библиотеки хранятся такие рукописные материалы, как «Айтыс между Абдыгали и Кенен», «Айтыс между Абдыгали и Сандибала», «Айтыс между Абдыгали и Касымхан». Статья рассказывает нам о знаменитых героях и биях, которые прошли в Жетысуском регионе и были упомянуты в айтысах великих поэтов Семиречья, такими как Абдыгали, Кенен, Сандибала, а также рассказывает о состоянии народа, течения времени, процветании страны, плодах честного труда народа, а также об особенностях искусства айтыса Абдыгали Сариева.

Ключевые слова: наследие, жанр, поэт, сказитель, традиция, рукопись

A.Oralbek

Institute of Literature and Art named after M.O. Auevov,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: ora-10@mail.ru

Peculiarities in performing aitys of the folks improvisatory poet A.Sariev

Abstract. As you know, poets have always been distinguished by a special role of activity in society. Despite the fact that originality in improvisation is characteristic of poets have a lot in common, poetic art, according to creativity, is divided into different schools. For example, the Arka Poetry School, the Syrdarya Poetry School, the Western Poetry School. Among them, a special place is occupied by the poetic school of Semirechye, which has formed its own style in the poetic, singing art and the art of aitys. The significant contribution of the poets Baktybai, Suyunbai, Zhambyl, Kulanayan Kulmambet, Maulimbai, Kenen, Kalka, Umbetali, Esdaulet, etc. to the revival and development of the poetic tradition of Semirechye, which has been going on since the times of Kaban Zhyrau, cannot be overlooked. The poet Abdigali Sariev, who grew up in such a noble environment, listening to the words of great poets, in his own way accepting the tradition of continuity and heritage of the poetic school of Semirechye, made every effort to continue these traditions.

The manuscript fund of the Institute of literature and art named after M. Auevov and the Central Scientific Library contains such handwritten materials as «Aitys between Abdigali and Kenen», «Aitys between Abdigali and Sandibala», «Aitys between Abdigali and Kasymkhan». The article will tell about famous batyrs, biys-judges of Zhetysu region that were mentioned in the aitys by Abdigali, Kenen, Sandibala, Kasymkhan and other famous poets of this region, as well

as about the state of the people, the changes by time, the prosperity of the country, the fruits of conscientious work of the working masses, and about the Abdigali Sariyev's unique aspect in aitys art.

Keywords: heritage, genre, poet, storyteller, tradition, manuscript

Информация об авторе: *А.Оралбек, научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова, Алматы, Казахстан, E-mail: ora-10@mail.ru, Orcid ID: [0000-0002-0600-7006](https://orcid.org/0000-0002-0600-7006)*

Әдебиет

- [1] Әуезов М. 20 томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1985. - Т.18. – 448 б. (қазақ)
- [2] Қасқабасов С. Қазақстың халық прозасы. – Алмат: Ғылым, 1984. – 272 б. (қазақ)
- [3] Әлбеков Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2008. – 220 б. (қазақ)
- [4] Тебегенов Т. Халық ақындары шығармаларындағы әдебиет пен фольклор дәстүрі. Монография. – Алматы: Білім, 2001. – 332 б. (қазақ)
- [5] С.Мұқанов. Айтыс. – Алматы, 1942. (қазақ)
- [6] Жармұхамедов М. Айтыстың даму жолдары. – Алматы: Ғылым, 1976. – 168 б. (қазақ)
- [7] Дүйсенов М., Сейдеханов М., Негимов С. Халық ақындары творчествосының көркемдік сипаты. – Алматы: Ғылым, 1982. – 51 б. (қазақ)
- [8] Әбдіғали Сариев таңдамалы шығармалары. Алматы, 2020. – 32 б. (қазақ)
- [9] Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, 1959. – 555 б. (қазақ)
- [10] Кабдешова К., Ауесбаева П., Рақыш Ж., Албеков Т., Алпысбаева К. Авторлық тарихи эпостар және тарихи жады // *Orscion, Ano 36, No.91 (2020): 667-683 б. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385. 0.19 Q3 Процентиль 63. (ағылшын)*

Литература:

- [1] Ауезов М. Собрание сочинений в 20 томах. – Алматы: Жазушы, 1985. - Т.18. –448 с. (каз)
- [2] Каскабасов С. Казахская сказочная проза. – Алматы, Ғылым, 1984. –272 с. (каз)
- [3] Албеков Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, 2008. –220 с. (каз)
- [4] Тебегенов Т. Халық ақындары шығармаларындағы әдебиет пен фольклор дәстүрі. Монография. – Алматы: Білім, 2001. –332 с. (каз)
- [5] С.Муканов. Айтыс. – Алматы, 1942. (каз)
- [6] Жармұхамедов М. Айтыстың даму жолдары. – Алматы: Ғылым, 1976. – 168 с. (каз)
- [7] Дуйсенов М., Сейдеханов М., Негимов С. Халық ақындары творчествосының көркемдік сипаты. – Алматы: Ғылым, 1982. – 51 с. (каз)
- [8] Абдигали Сариев таңдамалы шығармалары. Алматы, 2020. – 32 с. (каз)
- [9] Ауезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, 1959. – 555 с. (каз)
- [10] Кабдешова К., Ауесбаева П., Рақыш Ж., Албеков Т., Алпысбаева К. Авторлық тарихи эпостар және тарихи жады // *Orscion, Ano 36, No.91 (2020): 667-683 б. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385. 0.19 Q3 Процентиль 63. (англ)*

References:

- [1] Auezov M. (1985). 20 tomдық shygarmalar zhinagy.– T.18. – Almaty, Zhazushy, 448 p. (kazak)
- [2] Kaskabasov S. (1984). Kazakstyn halyk prozasy.– Almaty, Gylym, 272 p. (kazak)
- [3] Albekov T. (2008). Zhetisu akyndary. Zertteuler.– Almaty: Adebiet zhane oner instituty, - 220 p. (kazak)
- [4] Tebegenov T. (2001). Halyq aqyndary shygarmalaryndagy adebiet pen folklor dastyri. Monografiya. – Almaty: Bilim, – 332 p. (kazak)
- [5] C.Мұқанов. (1942). Aitys. – Almaty, (kazak)
- [6] Zharmuhamedov M. (1976). Aitystyn damu zholdary. – Almaty: Gylym, – S.168. (kazak)
- [7] Dyisenov M., Seidehanov M., Negimov S. (1982). Halyq aqyndary tvorchestvosynyn korkemdik sipaty. – Almaty: Gylym, – P.51. (kazak)
- [8] Abdigali Sariev (2020). Tandamaly shygarmalary. Almaty, – P.32. (kazak)
- [9] Auezov M. (1959). Ar zhyldar oilary. – Almaty, – B.555. (kazak)
- [10] Kabdeshova K., Auesbaeva P., Raqysh Zh., Albekov T., Alpysbaeva K. (2020): Avtorlyq tarihi epostar zhane tarihi zhady // Opcion, Ano 36, No.91 667-683 b. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385. 0.19 Q3 Procentil 63. (ang)